

VINDICACIÓ DELS ARXIVS PATRIMONIALS

Pere Gifre i Ribas

Institut de Llengua i Cultura Catalanes (UdG)

Tota investigació històrica parteix d'una documentació de base que serveix i condiciona els resultats de la recerca. La documentació que ha utilitzat Josep Fernández Trabal en aquest treball és una documentació patrimonial. Fet que suposa una novetat a tenir present. Aquí es remarcarà sobretot l'existència i el contingut d'aquest tipus de fons i es posarà en relació amb les dificultats metodològiques que la seva utilització representa per a la recerca històrica.

Pierre Vilar, en plantejar alguns dels aspectes metodològics de la investigació històrica, establí la necessitat de combinar els estudis microanalítics i els estudis d'abast general sobre les estructures de funcionament d'una societat. «Combinar, deia, l'observació de les microestructures amb l'anàlisi de les estructures globals és, doncs, un mètode fecund. No obstant, s'ha de recordar sempre que un cas no pot ser representatiu d'un tipus d'estructura amb una validesa àmplia. Però mentre els «talls», les «corbes», els mapes i les taules donen només informació sobre les estructures «parcials», una micro-observació ben portada pot, al contrari, constituir un testimoni sobre el mecanisme essencial que caracteritza una estructura global».¹ I això és el que trobem en aquest treball de Josep Fernández Trabal sobre la família i el patrimoni Bell-lloc de Girona durant la baixa edat mitjana. L'autor, conscientment, té present les dificultats de generalitzar a partir de l'estudi de cas, ja que no totes les dimensions de la família i del patrimoni

¹ En diferents moments de la seva obra Pierrre Vilar reflexionarà sobre la necessària confrontació entre fet general i fet concret, conjuntura i estructura, i reivindicarà les microobservacions. Recordem l'estudi dels comptes de les masoveries suburbanes de l'Hospital de Barcelona, o l'estudi d'una explotació agrícola a l'horta de Tàrraga, o els plantejaments metodològics de la primera Conferència d'Història Econòmica d'Estocolm el 1960. La cita correspon a *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, Crítica, 1980, pág. 76.

Bell-lloc són generalitzables, la qual cosa fa que es mostri molt caute en les seves afirmacions. Per contra, però, ens ofereix una bona dissecció d'una família que es converteix en exemple del comportament d'un grup social, del patriciar urbà,² on apareixen decisions i comportaments familiars, però, també, i potser sobretot, decisions i comportaments patrimonials. Per posar un exemple rellevant: ¿com s'ha d'entendre, sinó, el pas de la divisió dels béns a la transmissió íntegra del patrimoni a l'hereu únic entre 1366 i 1371, procés que coincideix amb el trànsit de les activitats mercantils a les rendes agràries?

Aquest treball s'ha de situar en una trajectòria d'estudis sobre el món rural català que ha pres com a centre l'anàlisi de la família i del patrimoni, en aquest cas cenyir a la investigació dels segles baixmedievals. Una realitat històrica que, Emili Giralt, el 1961, en fer la síntesi dels estudis d'Història Agrària a Espanya, havia considerat inexistent, però que també, uns anys més tard, havia reconegut les causes en constatar les dificultats que comportava en no poder extrapolar els resultats.³ Sens dubte, per l'època baixmedieval la manca d'estudis d'aquesta mena s'havia mantingut en el mateix nivell fins gairebé l'aparició d'aquest treball. A hores d'ara, Coral Cuadrada i Mercé Aventín, per referir-nos a historiadores de la Baixa Edat Mitjana catalana, també han utilitzat, parcialment, la documentació patrimonial i l'han integrat dins la seva recerca més global sobre la pagesia i la situació socioeconòmica del món rural català,⁴ Blanca Garí, per la seva part, ha utilitzat aquest tipus de documentació per estudiar la trajectòria de la família Caramany, per posar alguns exemples significatius de les possibilitats que tenen aquests estudis a partir dels fons patrimonials.

² S'ha de recordar que el títol original del treball que va ser presentat com a tesi doctoral el març de 1994 era *El patriciat urbà a la Catalunya baixmedieval. Els Bell-lloc de Girona 1267-1489*.

³ Sens dubte, pensava sobretot en els estudis de producció i de productivitat agrària, tan en boga durant els anys seixanta. "Los estudios de historia agraria en España desde 1940 a 1961. Orientaciones bibliográficas", *Índice Histórico Español*, 24, (1959), encara que publicat el 1962, pàg. LIV; i "Técnicas, cultivos y producción", G. ANES, et alii, *La economía agraria en la historia de España*, Madrid, Alfaguara-Fundación March, 1978, pàg. 26.

⁴ Coral Cuadrada ha utilitzat, sobretot, els rics fons del marquès de Barberà, però també els d'arxius de famílies pageses, essencialment: *El maresme Medieval: les jurisdiccions baronals de Mataró i Sant Vicenç/Vilassar (hàbitat, economia i societat, segles X-XIV)*, Barcelona, Dalmau, 1988. Mercé AVENTÍN, *La societat rural a Catalunya en temps feudals. Vallès oriental, segles XIII-XVI*, Barcelona, Columna, 1996.

En el moment que va aparèixer l'estudi de Josep Fernández Trabal, la novetat, en la metodologia i en l'estudi d'una documentació poc coneguda, com la patrimonial, era una manifestació d'allò que havia vaticinat Emili Giralt sobre les enormes possibilitats existents, ja que el patrimoni i la família s'havien convertit en els protagonistes centrals de la Història, i la documentació generada i guardada per aquest binomi família-patrimoni es convertia en la base de la recerca. No es tracta, però, només d'un estudi d'una família pel seu interès intrínsec, sinó que a través de la família i del patrimoni Bell-lloc apareixen els principals aspectes de la història rural catalana dels segles XIV i XV. El seguiment de l'evolució familiar i patrimonial durant dos segles permet a l'autor tocar alguns dels termes i problemes plantejats per la historiografia catalana. La mobilitat social, concretada en la trajectòria dels Bell-lloc, des de les primeres referències com a pellissers, a mercaders i rendistes. L'explotació patrimonial quan, una vegada s'ha abandonat el negoci mercantil, es concretarà en l'explotació de la terra i el préstec: amb un clar caràcter especulatiu. Les variacions en els negocis i les activitats productives, amb els canvis oportuns per mantenir la renda i el nivell dels ingressos faran que s'abandoni la gestió directa del patrimoni e es passi a la cessió en establiment o a masoveria de les terres i masos. En tot moment, la penetració del capital urbà en l'àmbit rural hi és ben present, en una manifestació, segons l'autor, de la diversificació dels negocis familiars i en un contacte permanent entre camp i ciutat. Les relacions familiars, amb la confecció de les genealogies que mostren gràficament els canvis i les transformacions, s'hi mostren en tota la seva complexitat; en les estratègies matrimonials es fa evident que no sols es busquen dots i patrimoni, sinó també prestigi i vinculacions polítiques, per altra banda, la transmissió dels béns denota la importància i el valor que hi tenen les estratègies patrimonials. I el mercat de la terra apareix "en tota la seva nitidesa, en la mesura que la Família Bell-lloc apareix" com a compradora de terres i de masos, però també apareixen massos arruïnats, i sobretot la importància que hi té el crèdit, un dels negocis de la família Bell-lloc (vid. quadres III i XXIV), la qual cosa fa que la documentació possibiliti estudiar els creditors i els acreedors. En aquest interès mostrat per a la renda agrària, la família Bell-lloc entra en contacte amb la pegia i els mecanismes emprats per assegurar-se la percepció de rendes; la servitud pagesa i la remença hi són analitzades, en una cronologia que queda centrada entre 1280 i 1380, en la línia del que

ha proposat Paul H. Freedman, però que queda més curta de la que documenta Rosa Lluch en el domini de l'Almoïna del pa de la Seu de Girona. En tot moment, deixa palesa l'actitud de la família Bell-lloc per assegurar-se el manteniment de les rendes, poden variar la procedència, o els interessos, però l'objectiu és el mateix, tant si es mercadeja com si s'opta per viure de renda.

I tot plegat és possible estudiar-ho prenent com a base una documentació patrimonial. L'autor, bàsicament, només comptava com a principal referent metodològic, justament pel període cronològic en què clou el seu treball, amb la important obra d'Eva Serra⁵ sobre els Sentmenat, i encara amb unes fonts que ofereixen unes possibilitats de tractament historiogràfic molt diferent. Mentre Eva Serra havia pogut disposar de dades quantificables sobre producció, per exemple; les que ha pogut disposar Fernández Trabal són, gairebé, inexistents. Per contra, però, la base documental referida als «drets de propietat» figuren en els dos fons patrimonials i han proporcionat les dades bàsiques de l'evolució patrimonial i familiar.

Els arxius patrimonials han conservat aquells documents que els confeccionen als seus titulars drets sobre béns o persones. I aquesta documentació s'ha conservat en el patrimoni originari mentre s'han mantingut els patrimonis que s'hi refereixen, ja que una transacció del patrimoni també comporta una transferència documental: d'aquí que hagi pogut estudiar les trajectòries prèvies a la incorporació al patrimoni Bell-lloc d'alguns dels masos selvatans i hagi pogut posar de manifest els factors que han conduït a la seva venda. Una simple anàlisi dels llibres mestres dels arxius patrimonials confeccionats en els segles moderns, (llibres que reflecteixen la importància que tenia la documentació pels seus propietaris, ja que eren els documents que calia preservar i que eren objecte d'un regest per part d'un «arxiver», que recullen la documentació d'un arxiu patrimonial qualsevol, fa evident aquesta constatació: només la documentació que fa referència a drets de propietat hi és regestada (i amb aquests termes ens he de referir tant a la generada per les relacions familiars i patrimonials: testaments, nupci-

⁵ Bàsicament, a "Evolució d'un patrimoni nobiliari català durant els segles XVII i XVIII. El patrimoni nobiliari dels Sentmenat", *Recerques*, 5, (1975), pàg. 33-71 i *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat 1590-1729*, Barcelona, Crítica, 1988. El treball de Josep Mª TORRAS I RIBÉ sobre els Pedró d'Igualada, amb una cronologia d'època moderna, també el deuria tenir present en començar la investigació.

als, heretaments, com les relatives al mercat de la terra: compra-venes, censals, violaris, etc). La relativa a l'administració quotidiana no hi té raó de ser, com a molt figura com un assentament en els llibres de comptes, els quals no s'han conservat al fons Bell-lloc, o no s'han pogut estudiar. L'investigador que utilitza bàsicament aquesta documentació sap que, essencialment, la que s'ha conservat és la que serveix de demostració dels drets de propietat, la gestió i l'administració del patrimoni tenen el seu interès, per la possible comparació, però no serveixen per demostrar drets sobre béns o sobre persones⁶. Per tant, doncs, és poc habitual que, pels segles XIV i XV, a Catalunya, s'hagi conservat documentació personal, a l'estil dels llibres de família florentins, o dietaris, probablement perquè tampoc es plantejava la necessitat d'inventar passats que concordessin amb el present. Potser això es pugui donar en els fons dels grans arxius nobiliaris, però no en els fons generats confeccionats en els segles moderns, pel patriciat urbà com els Bell-lloc o per la mateixa pagesia. Amb aquestes limitacions, Fernández Trabal s'ha enfrontat a una documentació difícil de ser i difícil de servir per una història narrativa, en canvi, però, permet explicar moltes aspectes de l'època a partir d'una situació familiar i patrimonial.

Dir que els arxius patrimonials s'on d'una gran riquesa documental, a la vista dels resultats que es desprenen d'aquest treball, és una obvietat. Val a dir, però, que aquest tipus de fons no són únics, ni exclusius. N'hi ha molts més, almenys a la Catalunya Vella, i no sols de mercaders enriquits i ennoblits, com ho serà el fons Mercader, base d'aquest estudi, o l'arxiu patrimonial del marquès de Barberà, estudiat per Coral Cuadrada, sinó també de pagesos, com els que ha treballat Mercè Aventín pel Vallès. A Girona, en terres de remença, hi ha un gran nombre d'arxius patrimonials conservats i dipositats en cases de pagès, sense que encara disposem d'un cens indicatiu del seu nombre i de les mínimes referències relatives a la localització i al grau de conservació; els quals disposen de documents, en suport pergamí, majoritàriament des del segle XIII, i no és rar de trobar documentació anterior. Fins ara, però, no han trobat el Fernández Trabal que hi esmerci temps i dedicació en l'estudi i regest inicial, fent feina d'arxiver com ell ha fet

⁶ Vegeu l'inventari-catàleg dels 1532 pergamins publicat per Josep i Joan FERNÁNDEZ TRABAL, *Inventari dels pergamins del fons Mercader-Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat*, II vols, Barcelona, Fundació Noguera, 1989.

amb aquesta documentació, de la qual ja n'havia publicat un extens i reconegut catàleg, abans d'emprendre'n una investigació històrica. Sens dubte, abans d'enfrontar-se a una documentació patrimonial d'aquesta mena, l'historiador ha de fer d'arxiver i l'arxiver que es dedica als arxius patrimonials, si vol entendre'n la procedència i aplicar les beceroles de l'arxivística, ha de fer obligatòriament d'historiador. Les dues realitats, en els estudis sobre documentació d'origen patrimonial, no té raó de ser de diferenciar-les.

21 No s'observen diferències entre les tipologies documentals habituals en les cases de pagès gironines i la del fons del patriciat urbà Mercader-Bell·lloc, a no ser el volum conservat i aquesta importància que hi tenen els negocis mercantils i crediticis. És aquesta documentació la que ha servit de base a Josep Fernández Trabal per poder estudiar la trajectòria de la família i el patrimoni dels Bell·lloc, tot i la singularitat per la que ha passat el seu arxiu. Ara el fons de la família Mercader es troba separat en tres dipòsits: el fons privat, majoritàriament en paper, i els pergamins a l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat, a més d'una part conservada a l'Arxiu Diocesà de Barcelona. Les decisions familiars han desmembrat un fons, però han permès que fos conegut i estudiat. L'anàlisi d'aquestes vicissituds algun dia s'haurà de fer. La història dels arxius patrimonials diu molt dels seus propietaris, i les situacions socials i econòmiques per les que passen expliquen moltes de les decisions preses en relació a la conservació dels seus fons. Això, que deu ser feina dels arxivers historiadors, algun dia s'haurà de fer per entendre el que s'ha pogut estudiar i que condiciona, sens dubte, la historiografia actual.

22 La singularitat de l'estudi de la família Bell·lloc és el resultat de l'anomalia actual de la investigació en la història rural catalana que ha menystingut aquests fons patrimonials. Probablement, per les dificultats d'accés, en tractar-se, majoritàriament, d'arxius privats. Aquesta explicació, però, és més una excusa, quan no es tracta de desconeixement. La realitat coneguda portaria a parlar de facilitats per poder consultar aquesta documentació, més que de rebuig als investigadors. Les aversions a aquesta documentació, a banda del seu desconeixement, provenen sobretot de la dificultat de fer compatible història general i estudi de cas, tal com reconeixia Emili Giralt i aconsellava de fer Pierre Vilar. A partir de què la microhistòria ha arribat també en la nostra historiografia, la «normalització» s'anirà donant, a poc a poc, i podrem veure, en un futur, nous treballs que es preocupin

d'una manera directa dels homes i dones que, al cap i a la fi, són els protagonistes de les estructures globals. Fernández Trabal ha obert el camí.

Ja hem dit que el fons patrimonial de la família Bell-lloc es troba en la base de la documentació que ha servit per construir aquest estudi. Però, la documentació conservada en el fons patrimonial no és l'única emprada en aquest treball. L'autor ha utilitzat també la documentació notarial, de fet bona part de la documentació conservada a l'arxiu patrimonial (i als arxius patrimonials en general) ho és. Sens dubte, s'hagués submergit en els protocols notarials gironins hauria localitzat, pràcticament, de dos a tres quartes parts de la documentació que ha emprat, o el cent per cent si tenia la sort de què s'haguessin conservat tots els protocols notarials. Però hi hauria esmerçat un període de temps molt més llarg. A parer nostre, l'estudi de la documentació patrimonial té quatre grans avantatges per l'investigador. El primer, és el de trobar la documentació de manera íntegra, la que s'ha conservat, que és molta pels arxius i pels llocs que es van coneguent, cosa que facilita, enormement, la recerca i l'estalvi de temps. En segon lloc, la documentació patrimonial, algunes vegades, encara que es fa difícil de precisar en quina quantitat i en quin volum, ha conservat documentació que no s'ha conservat en cap altre fons i pot, arribat el cas, fer suplència de documentació notarial o pública. En tercer lloc, la documentació patrimonial dona a l'investigador pistes sobre altra documentació: la freqüentació d'un mateix notari facilita trobar aquella documentació que no té raó de ser guardada en l'arxiu patrimonial, aquí és on hi trobarà les referències a l'explotació patrimonial o als negocis, els contractes d'arrendament a masoveria o moltes de les èpoques; l'arxiu patrimonial també possibilita trobar referències notarials concretes, tot plegat fa que l'anada als protocols notarials suposi anar a pescar segur i en xarxa. I el quart i darrer avantatge, que no ha estat el cas de la documentació treballada per Josep Fernández Trabal, és que, a vegades, disposa de documentació administrativa, comptable o personal, amb un inqüestionable valor qualitatiu.

Així, doncs, en les referències arxivístiques que l'autor cita hi trobem una forta presència de manuals notarials, els quals han estat un veritable recurs i un gran complement de la documentació patrimonial. En aquest treball hi té una altra raó de ser l'estudi de la documentació municipal o la documentació procedent de l'Arxiu de la Corona d'Aragó on l'autor ha anat a cercar aquells aspectes que fan referència a la trajectòria «pública»

de la família Bell·lloc (¿fins a quin punt és possible diferenciar el públic del privat en aquests casaments negociats i contractats, sobretot en el segle XV, quan el que es busca és, sobretot, el privilegi i la presència social dins la societat dominant gironina?).

De manera que la trajectòria de la família Bell·lloc no s'ha quedat en un estudi que té com a únic objectiu la família i el patrimoni, sinó que l'ha trascendit per integrar-lo en un estudi de llarg abast des del darrer quart del segle XIII fins el primer terç del segle XVI. L'autor ha practicat allò que Marc Bloch⁷ aconsellava d'utilitzar en les microobservacions: una lent variable, que permet estudiar fins al més mínim detall, però també allunyar-la per copsar-ne en la seva plenitud el marc global. I això ha estat possible perquè ha disposat d'una documentació patrimonial abundant i qualitativa-ment important, que, per sort, no és excepcional. Ara només falta que altres historiadors els utilitzin en les seves recerques.

---

⁷ Marc BLOCH, *La historia rural francesa*, Barcelona, Crítica, 1978, pàg. 35. La primera edició de 1931.

EL NEBULÓS MÓN D'UNA NEBULOSA CLASSE DIRIGENT

Angel Casals

(Universitat de Barcelona)

Una dels grans encerts del llibre d'en Josep Fernández en el seu llibre és l'acaba-ho el 1533. Haver seguit un cronologia estrictament "medieval" ens hagués mostrat una família abocada a la ruïna amb un món, el seu, construït al llarg de dos segles i ensorrat amb la guerra civil de 1462 després d'una llarga crisi. Per contra, l'afegitó d'una altre generació permet veure la recuperació patrimonial d'una família que pot encarar el nou segle en condicions força millors que havia acabat l'anterior. Tinc la impressió de que als modernistes ens han fet falta, i encara avui ens falten, molts Bernat